

ISTIQLOL DAVRI O'ZBEK SHE'RIYATIDA YUZ BERGAN ADABIY-IJODIY O'ZGARISHLAR

G'ofurov Vohidjon Turdalievich

Furqat tumani kasb–hunar maktabi

Ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda o'zbek sheriyyatida yuz bergan adabiy-ijodiy o'zgarishlar borasida fikr yuritilgan.

Kalit so'z: O'zbek adabiyoti, mustaqillik, adabiyotshunoslar, she'riyat, asar, hikoya, buyuk siymolar.

O'zbekistonda XX asrning 90-yillarida istiqlol adabiyoti deb atalmish estetik hodisa yuzaga keldi. Istiqlol davri o'zbek adabiyoti ko'p asrlik milliy adabiyotimizning mantiqiy davomi va merosxo'ri sifatida paydo bo'ldi. Bu davr adabiyotiga xos belgilar XX asrning 60-yillarida kuch berib, 80-yillarning oxirlarida muayyanlashgan bo'lsa-da, milliy adabiyotning alohida bosqichi sifatida shakllanishi to'qsoninchi yillarning o'rtalariga to'g'ri keldi.

Mustaqillik davri milliy adabiyot taraqqiyoti tarixidagi oddiy xronologik bosqich emas, balki bir qator jiddiy o'ziga xos jihatlarga ega bo'lgan alohida badiiy-estetik hodisadir. Istiqlol davri o'zbek adabiyoti tubdan o'zgargan milliy ongning, tamomila yangilanayotgan estetik tafakkurning mahsuli o'laroq tug'ildi. Bu davrda millatimiz o'zining ko'p ming yillik tarixida birinchi marta Qur'oni Karimni ona tillarida o'qish va uning mohiyatini anglash imkoniyatiga ega bo'ldilar. To'g'ri, shu vaqtga qadar ham «Qur'on» ajdodlarimiz tomonidan o'rganilib kelingan edi. Lekin u faqat maxsus tayyorgarlikka ega kishilar uchungina anglanarli bo'lib, keng xalq ommasi uning ahkomlaridan yetarlicha xabardor emas edilar. «Qur'on» muqaddas ilohiy kitob sifatida asrab kelinardi. Bu kitob ona tilimizga o'girilishi bilan millat e'tiqodi, ijtimoiy imonning shakllanishi to'g'ri yo'nalish oldi. Qur'oni Karimning deyarli har bir xonadonga kirib borishi va o'rganilishi millat ahlining tafakkurida keskin o'zgarish yasadi. Endilikda o'zbek xalqining e'tiqodi shunchaki taqlid bosqichidan mustahkam imon, shakllangan dunyoqarash darajasiga yuksalib bormoqda.

Shuning uchun ham istiqlol adabiyoti yangilangan dunyoqarash, tozargan e'tiqod, butun imon mahsuli o'laroq dunyo yuzini ko'rdi. Bu adabiyot yagona hukmron mafkura tazyiqidan qutulgan, dunyoni har xil anglash, izohlash hamda tasvirlash imkoniyatiga ega bo'lgan millat ijodiy dahosining samarasi sifatida dunyoga keldi. Ijtimoiy taraqqiyot yo'sinlarini, muayyan shaxs ruhiyati manzaralarini sog'lom badiiy ifodalash natijasida paydo bo'ldi.

Mustaqillik davri o'zbek adabiyoti tafakkur yo'nalishlari o'zgacha bo'lgan ijodkorlarning estetik qarashlari natijasida dunyoga kelgan hodisa o'laroq bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Birinchidan, bu davr adabiyoti hukmron mafkura tazyiqidan qutulgan, olam va odam ruhiyatiga mansub hodisalarga xilma-xil qarashlarning mahsuli bo'lgan adabiyotdir. Bu davrda olamning mavjudlik yo'sinini turlicha izohlash imkoniyati paydo bo'ldi. Bu hol adabiyotning ifoda imkoniyatlarini kengaytirdi. Ikkinchidan, mustaqillik davri o'zbek adabiyoti endilikda davlat adabiyoti bo'lmay qoldi. Mustaqil o'zbek davlati badiiy adabiyotni sho'ro zamonida bo'lgani kabi o'z monopoliyasiga aylantirishga urinmay qo'ydi. Shu bois ijod erkinligiga obyektiv sharoit yaratildi. Badiiy ijod qilish yoki qilmaslikka siyosiy baho berilmaydigan, rag'batlantirilmaydigan yoki jazolanmaydigan bo'ldi. Adabiyot ijodkorning ko'ngil ishiga aylandi. Bugun badiiy ijod bilan o'zini tanishga uringan barcha odamlar shug'ullanmoqdalar. Ayonki, ular shaxs sifatida ham, ijodkor sifatida ham tamomila o'ziga xos, xilma-xil kishilardir. Istiqoldan keyingi davrda haqiqiy adabiyot o'z ko'ngliga qarshi bormaydigan kishilar tomonidan yaratilayotir. Uchinchidan, istiqol davri adabiyotida odamga ishchi kuchi, ishlab chiqaruvchi, mehnatkash sifatida yondashish barham topdi. Milliy adabiyot millat vakillarining mehnatinigina emas, balki ularning shaxsiyatiga daxldor jihatlar: ruhiyati, hissiyoti, ko'nglini tasvirlashga e'tibor qaratdi. Bu adabiyot uchun insonning o'zi asosiy qadriyatga aylana boshladi. To'rtinchidan, mustaqillik davri adabiyoti biror ijtimoiy tuzumning afzalligini ko'rsatish, ishlab chiqarish munosabatlarini, siyosiy tizimlarni takomillashtirishga emas, alohida inson shaxsining ma'naviyatini mukammallashtirishga yo'naltirildi. Bu davr adabiyotida tipik obrazlarni emas, badiiy tiplarni tasvirlashga ko'proq e'tibor qaratildi. Shu yo'sin, bu davr adabiyoti ommani ko'rsatishga emas, shaxsni tadqiq etishga yo'naltirildi. Beshinchidan, mustaqillik davri o'zbek adabiyoti chinakamiga xilma-xil adabiyotga aylandi. Unda tajriba qilish, sinab ko'rish, ochilmagan yo'llardan yurish, xato qilish imkoniyati paydo bo'ldi. Bu hol birovga o'xshamaydigan, o'zgalarni takrorlashga intilmaydigan, o'ziga xos iste'dodlarning ko'payishiga imkon yaratadi. Xilma-xil badiiy asarlarning vujudga kelishi tufayli xilma-xil o'quvchilar paydo bo'ladi.

Istiqol she'riyati milliy adabiyotimizning yetakchi turidir. A. Oripov, Rauf Parfi, H. Xudoyberdiyeva, Shavkat Rahmon, Azim Suyun, Usmon Azim, Ikrom Otamurod, Abduvali Qutbiddin, Aziz Said, Iqbol Mirzo, Bahrom Ro'zimhammad, Muhammad Yusuf, Faxriyor, Zebo Mirzo, Xosiyat Rustamova, Halima Ahmad, Rustam Musurmon singari shoirlarning she'rlarida olamni poetik idrok etish yangi bosqichga ko'tarilgani namoyon bo'ladi.

Poeziyaning o'z asl manbasiga qaytganligi, ko'ngil rozlarini, ruhiy tovlanishlarni nozik ishoralar, nazokatli obrazli ifodalar orqali tasvirlashga o'tilganligi istiqol davri o'zbek she'riyatiga xos asosiy xususiyatlardan bo'ldi, deyish mumkin. Bu davr milliy she'riyatida ommaviylikdan, hammaboplikdan qochishga urinish kuchaydi. She'riyat

omma uchun emas, balki, avvalo, muallifning o'zi uchun, qolaversa, ijodkorga tuyg'udosh shaxslar uchun yaratiladigan bo'ldi. Shu bois, she'rxonlar adadi birmuncha kamaygan esa-da, ularning poetik so'zni, obrazli ifodani anglash darajasi ortdi. Chunki baland she'riyat yuksak didli she'rxonni talab qiladi va uni shakllantiradi. Mustaqillik davrida o'zbek poeziyasi o'quvchi darajasiga tushishdan she'rxonni o'z darajasiga ko'tarish pallasiga kirdi. Shu tariqa azaldan she'rparast bo'lgan millatning badiiy zavqi ingichkalashib, so'z jozibasini anglash qudrati sezilarli darajada oshib bormoqda.

O'zbek she'rxonlarida birorta tinish belgisi ishlatilmagan tizmadan ham, murakkab mavhum assotsiativ obrazlilikka to'la she'riyatdan ham, tasavvufiy ilhom samarasi o'laroq, dunyoga kelgan munojotlardan ham, poetik mim deyish mumkin bo'lgan ramziy ifodalardan ham, meditatif nazm namunalaridan ham ta'sirlanish, ularni baholay olish ko'nikmasi shakllanib bormoqda.

Sh. Xolmirzayev «Olabo'ji», «Dinozavr» romanlari, «Bulut to'sgan oy» qissasi, „O'zbeklar», «Ozodlik», «Navro'z, navro'z» hikoyalarida, N. Norqobilov «Oqbo'yin», «Qoyalar ham yig'laydi» qissalari, «Oriyat», «Quvonchli kun» hikoyalari, Sh. Bo'tayev «Sho'rodan qolgan odamlar» qissasi, «Darvesh» hikoyasi, Tog'ay Murod «Otamdan qolgan dalalar» romanida nasrning an'anaviy tasvir yo'sinidan mahorat bilan foydalangan holda millat vakillarining g'oyat o'ziga xos jonli badiiy timsollarini yaratdilar. Ularda an'anaviy tasvir yo'nalishi o'ziga xos badiiy izlanishlar hamda dunyo adabiyotidagi eng so'nggi ifoda usullarini dadil qo'llash bilan omixtalashib ketgan. Mustaqillik davri o'zbek nasrida inson shaxsini xilma-xil rakurslarda aks ettirish, uning xatti-harakatlari va o'y-xayollari ruhiy asosini tadqiq etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Milliy adabiyotimiz aholisi qisqagina vaqt orasida Ulton, Gulsara, Tavakkal, Husan polvon, Ernazar polvon, Zuhra, Bayna momo, O'sar, Ko'klam singari yirik, o'ziga xos, boshqa adabiy qahramonlar orasida yo'qolib ketmaydigan qabariq obrazlar hisobiga boyidi.

O'zbek milliy tafakkuri, estetik qarashlarida sodir bo'lgan evrilishlar **dramaturgiya** taraqqiyotiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Bu vaqtda yaratilgan asarlar orasida Usmon Azimning «Bir qadam yo'l», Ilhom Hasanning «Bir kam dunyo», Abdulla A'zamning «Dugohi Husayniy», Erkin Samandarning «Arabmuhammad Bahodirxon», O. Yoqubovning «Bir koshona sirlari» kabi asarlari dramaturgiyada erishilgan o'ziga xos yutuqlardan bo'ldi. Dramaturgiya garchi sahna talablariga bog'liqlik nuqtayi nazaridan konservativ tur bo'lsa-da, shakliy izlanishlar qilish, ijodiy tajribalar o'tkazish to'xtab qolgan emas. U. Azim, E. Samandar va A. A'zam qalamiga mansub dramalar sahna asarlari yaratishdagi dadil tajribalar mahsulidir. Dramaturglar tomonidan son-sanoqsiz hayotiy vaziyatlarda harakat qilayotgan qahramonlar tabiatidagi evrilishlar ham adoqsiz darajada turfa bo'lishi mumkinligi nozik his etilgan va drama-versiya, drama-vaziyat singari ifoda shakllari o'ylab topilgan. Bu hol mazkur sahna asarlarining muvaffaqiyatli chiqishini ta'minlagan.

Ayni vaqtda, milliy dramaturgiyada tilga olishga loyiq badiiy yutuqlar kam ekanligini tan olish kerak. Istiqlol dramaturgiyasi bozor iqtisodi talablariga eng ko'p berilgan adabiy tur bo'ldi deyish mumkin. Bu hol sahna asarlarining sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmay qolmadi, albatta. Aytish kerakki, miqdor jihatidan dramachilik taraqqiyotiga e'tiroz bildirib bo'lmaydi. Lekin keyingi o'n yillikda dunyoga kelgan dramalardan qirqqa yaqini tekshirib chiqilganda, ularning uchdan biri turli yubileylar munosabati bilan yozilganligi aniqlandi. Komediya degan nomga da'vogar sahna asarlarining esa deyarli barchasi teatrlarning buyurtmasi bilan yaratilgan. Albatta, ijtimoiy buyurtma yo'li bilan ham yetuk badiiy asarlar dunyoga kelishi mumkin. Bunga milliy va jahon adabiyoti tajribasidan istagancha misollar topsa bo'ladi. Ammo butun boshli milliy dramaturgiyani faqat buyurtma yo'li bilan taraqqiy ettirishga urinishni badiiyat nuqtayi nazaridan sog'lom hol deb bo'lmaydi.

Dramalar, asosan, tarixiy shaxslarning yubileylari munosabati bilan yaratilayotgani sahna asarlarining nomlarini sanashdayoq ma'lum bo'ladi. To'ra Mirzoning «Amir Temur», Abdulla Oripovning «Sohibqiron», Odil Yoqubovning «Fotih muzaffar yoki bir parivash asiri» dramalari jahongir Amir Temurga bag'ishlangan bo'lsa, Hayitmat Rasulning «Piri koinot», Yo'ldosh Sulaymonning «Al-Farg'oniy muhabbati», Ibrohim Rahimning «Farg'ona farzandi» asarlari buyuk matematik va astronom ajdodimizga atalganligi ko'rinib turibdi. Shuningdek, Mashrab, Cho'lpon, Usmon Nosir singari mashhur yurtdoshlarimiz yubileylari munosabati bilan ham bir qator sahna asarlari dunyoga keldi. Badiiyat nuqtayi nazaridan bu asarlarni yoppasiga salbiy baholab bo'lmaydi. Lekin ularning estetik kashfiyot bo'lmaganligi ham haqiqatdir. Bu xil asarlarda, aksariyat hollarda, drama mualliflarining ezgu niyati badiiy voqelikka aylanmay qolgan. Chunki asar ichki ruhiy ehtiyojdan ko'ra ko'proq ijtimoiy zaruriyat tufayli dunyoga kelgan.

Istiqlol davri komediyalarining saviyasi kishida haqli e'tiroz va jiddiy xavotir uyg'otadi. Negaki, o'zbek komediyachiligining dastlabki qadamlariyoq juda zalvorli va esda qolarli bo'lgan. Hamza, A. Qahhor, Sh. Boshbekovlarning teran ma'noli kulgi asarlarini eslashning o'zi da'voimizning nechog'lik haq ekanligini ko'rsatadi. Bugungi komediyalarning badiiyati na ijrochilarga, na tomoshabinlarga va na o'quvchilarga biror estetik ozuqa bera oladi. Sahnaviy ijodning komediya deb atalmish muqaddas bir turiga ko'cha so'zlari, ko'cha hissiyoti, tiyiqsiz chuchmallik, pardasizlik dadil kirib kelmoqda. Mualliflar to'qnashuvlar tarangligi haqida emas, bachkana qiliqlar, pardasiz so'zlarni ko'proq qo'llash haqida bosh qotirishmoqda. Bu xildagi bitiklar to'xtovsiz sahnalashtirilayotganligi, boz ustiga, ko'plab tomoshabinlarga ega bo'layotganligi esa milliy estetikamiz uchun jiddiy xavfdir. Chunki millatning badiiy didi shakllanishiga to'g'ri yo'nalish bermay turib, uning ma'naviyatini yuksaltirish, komil shaxsni tarbiyalash haqida gapirish behudadir.

Har bir odamda bo‘lgani kabi har bir millatning va har bir davrning ham o‘z mo‘ljallari, egallanishi orzu etiladigan marralari bo‘ladi. Mustaqillikka erishilganidan keyingi davr o‘zbek adabiyoti uchun inson ma’naviyati qirralarini tekshirish, odam ruhiyatidagi ko‘z ilg‘amas sezimlarni tadqiq etishga erishish ana shunday baland marradirki, milliy adabiyotimiz ana shu marrani egallashga intilmoqda.

Foydalanilgan adabiyatlar:

1. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi –Toshkent-2018.
2. O‘zbek adabiyoti. N.Raxmonov.X.Hamraqulova.
3. <https://kun.uz>.